

Obsah

I	Expresionistická Praha	7
II	Edison a Kafka	17
III	Svět nedosažitelného	29
IV	Jak zacházet se Sirénami	53
V	Brand	65
VI	Učitel hebrejštiny	77
VII	Golemovská mystika	95
VIII	Osobnosti ve vzpomínkách	113
IX	Vita brevis, ars longa	135
X	11. červen 1924	147
XI	Řeč na rozloučenou	161
XII	Tvůrce ničí své dílo	167
	<i>Bibliografická poznámka</i>	185
	<i>Poznámka překladatelky</i>	187
	<i>Rejstřík osob</i>	188

I

Expresionistická Praha

Jak je možné, že německá literární tvorba byla v desátých a dvacátých letech dvacátého století tak silná a originální právě v Praze? Jaký komplex životních sil se podílel na tak básnicky prosycené tvůrčí atmosféře? Měl bych to vědět, protože jsem se v Praze narodil, vyrůstal tam a byl svědkem a účastníkem pražského německého duchovního světa univerzálních idejí, neustále nových forem a mravního nadšení. Avšak rychlý a jednoznačný soud o příčinách tohoto jevu nelze vynést, a sociální, biologické nebo jiné předpoklady materiálního světa mohou napomoci jen částečně. Fenomén, jakým je nápadně velký počet tvůrčích osobností nejvyšší, vysoké nebo přinejmenším velmi pozoruhodné úrovně v poměrně krátkém časovém období na malém prostoru jednoho města (jako kdysi ve Výmaru nebo v Concordu v Massachusetts), je vždy velmi křehký a metafyzický. Pražští němečtí autoři byli většinou Židé, ale židovskou příslušností byli prodchnuti jen někteří. Jejich historické povědomí určovalo silněji německé jazykové vědomí než vědomí rodové (abych zde použil pojmy, které velmi přesvědčivě uvedl ve své studii o Kafkovi pražský filozof Felix Weltsch).

Jistou, ale také jen velmi nedokonalou oporu mi při mém zkoumání nabízí myšlenka tvaru a kvality tvaru, kterou mimochodem také v Praze rozvíjel můj učitel Christian Freiherr von Ehrenfels a později významně dotvořil rovněž rodilý Pražan Max Wertheimer. Tvarová psychologie nejspíše umožní vhléd do tajemství literární fyziognomie, jejíž jednotlivé disparátní rysy se spojují v neanalyzovatelně krásný celek.

Pražští němečtí básníci a spisovatelé měli přístup přinejmenším ke čtyřem etnickým zdrojům zároveň: bylo to samozřejmě němectví, k němuž náleželi kulturně a jazykově; dále češství, které je všude obklopovalo jako základní živel; pak židovství, a to i v případě, že nebyli Židé, protože židovství tvořilo historický, všudypřítomný faktor města; a nakonec rakušanství, v jehož rámci se narodili a byli vychováváni, a které je osudově spoluurčovalo, ať už se s ním ztotožňovali, nebo mu to či ono vytýkali. Každý z těchto zdrojů čerpal svou dynamiku ze dvou sfér – z města Prahy a z dostředivé působnosti celých Čech. Sféru české země tvořili zčásti usedlí, z části příchozí sudetští Němci směřující na německou univerzitu; dále většinové české obyvatelstvo, tíhnoucí k hlavnímu městu země, později k hlavnímu městu státu; dále čeští nebo také němečtí Židé z venkova, kteří představovali jako středně velcí majitelé nebo nájemci zvláštní typ; ale rovněž místní rakouská aristokracie, zčásti kladoucí důraz na své češství (ovšem též aristokracie německá, tedy naprosto rakousky smýšlející), která měla v Praze paláce a všude po Čechách nádherná sídla. Byly to prastaré rodiny,

v některých případech sahající až do doby Přemyslovců, tedy šlechtického rodu, který mohl Habsburky považovat za relativně nově příchozí šlechtu. To vše působilo současně, s tím vším byl každý spisovatel konfrontován, a tak velmi brzy přešel ze sféry lokální ukotvenosti do sféry zásadní a podstatné.

Čeští básníci a spisovatelé, dosud hluboce ponoření do národně existenčního boje, se s touto sférou tak neztotožňovali, ačkoliv příznaky se objevují u Josefa a Karla Čapkových v literatuře a u řady výtvarných umělců a hudebních skladatelů, kteří usilovali o takovou formu výrazu, jíž bylo možné dosáhnout umělecké světovosti právě při bezprostředním zachování národních specifik. Proto byly také osobní vztahy německých spisovatelů s českými malíři a hudebníky živější než s českými spisovateli. Navíc tu působila přímo groteskní jazyková bariéra. Zdaleka ne všichni němečtí literáti uměli dobře česky (ačkoliv mezi německy píšícími Židy to tak většinou bylo) a jen málo českých autorů mluvilo nebo chtělo mluvit německy.

Pro německy píšící pražské spisovatele představovala tato občas přátelská, většinou politicky turbulentní a konfliktní symbióza – ne zcela prostá antisemitských rysů i z české strany, vzájemné ovlivňování a různorodá směsice pražského alchymistického tavicího kotlíku, *causa causarum* literární otevřenost, která se velmi brzy projevila ve všech literárních žánrech a pro niž bylo v té době mocným impulsem hnutí zvané expresionismus. Vždyť vzhledem k velké národní, sociální a konfesijní různorodosti Praha skutečně nabízela

duchovní potenciál světového velkoměsta daleko více než leckteré mnohem lidnatější evropské metropole.

V Praze už sice dříve existoval německý literární život, jehož stopy můžeme velmi přesně sledovat ve vazbách Goetha na Čechy a v následné době v tvorbě „osmačtyřicátníků“ a ještě později v „liberální éře“, která prostřednictvím autorů jako Friedrich Adler a Hugo Salus zasáhla i mé mládí. Této „liberální éře“ vděčí za mnohé i Rilke, jeho tvorba však byla zároveň počátkem vstupu pražských německých spisovatelů do evropské literatury. Rilkem začala epocha, kdy literární tvorba vkročila pod rozhodujícím vlivem Maxe Broda dílem Kafky a Werfela do světové literatury. Předtím taková díla v Praze nevznikla, ačkoliv se tam po celé 19. století mluvilo natolik německy, že stověžaté hlavní město Čechů se některým neinformovaným lidem mohlo při povrchním pohledu jevit téměř jako „německé město“. Toto mylné chápání přineslo později hořké důsledky.

V Rilkevi utkvělo české prostředí trvale. „Český národní ráz“ mu zněl v uchu a spolupodílel se na leckterém slovním či větném obratu v jeho díle. To je osud, jemuž se nevyhne nikdo a v žádné zemi, vždyť je to i obohacení vlastního jazyka. Ale Rilke se od Prahy brzy odvrátil. Jen krátce se podílel na životě a osudech města a země, pramálo sdílel jejich bolest a štěstí. Nic takového však nelze tvrdit o Paulu Leppinovi, Franzi Werfelovi, Paulu Kornfeldovi, Maxi Brodovi, filozofu Felixi Weltschovi, nábožensky zaníceném Hugovi Bergmannovi, kritickém mentorovi Willy Haasovi nebo „zuřivém reportérovi“ Egonu Erwinu Kischovi.

A samozřejmě už vůbec to nelze tvrdit o Franzi Kafkovi, pro nějž byla Praha domovem, tak jako byl Curych domovem Gottfrieda Kellera nebo Concord domovem Henryho Davida Thoreaua. Všichni výše jmenovaní Pražané s Prahou žili a vděčí jí za to nejlepší, byli svědky stoupajících politických ambicí Čechů, vysychající životní síly habsburské monarchie, zároveň však setrvali v hájemství německé literatury, jež duchovně obývali, osvobození v literární výrazové formě od reziduí Baumbachovy éry. V tomto revolučním procesu mohli být právě v Praze nadnárodnější než kdekoliv v německých zemích.

Po stránce jazykové i díky celkové atmosféře měli bezprostřednější kontakt s velkými ruskými autory. Já jsem například četl Tolstého a Dostojevského nejen v německém překladu, ale i v českém, což znamená, že tyto autory nechápu jen hlavou, ale rovněž i spřízněným srdcem. Moderní české malířství, radikální a odvážné, otevřelo široký výhled do Francie. Všude nás obklopovala výjimečná přirozená muzikálnost Čechů a nejlepší projevy wagnerismu, který se, už skomírající, v Praze dlouho pěstoval, překonala nová hudební epocha zahájena dílem Alexandera von Zemlinského, učitele a švagra Arnolda Schönberga. Přirozeně jsme se nemohli ani nechtěli vyhnout vlivu dramát Gerharta Hauptmanna a Franka Wedekinda, vlivu poezie Stefana Georga a Huga von Hofmannstahla, ale Praha zůstala autochtonním, přímo autarkním světem, který například takový Karl Kraus – ačkoliv pocházel ze středních Čech – z Vídně vůbec nechápal a bezesporu vůbec nedocenil.